

A meseszöveg kognitív mintázatai: „Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek”

CSATÁR PÉTER

1. Történetmesélés és kognitív nyelvészet

A kognitív nyelvészetben csak kevésbé kutatott terület a mese és a mese szövegvilágában érvényesülő kognitív mintázatok. Magyar nyelven is alig találunk ilyen témájú dolgozatot (lásd ugyanakkor DOMONKOSI 2017), és az utóbbi évtizedben szárba szökkenő kognitív poétikai kutatások is inkább klasszikus irodalmi témákkal foglalkoznak (DANCYGIER 2012).¹ Dolgozatomban ezért egy esettanulmány segítségével azt szeretném szemléltetni az elemzés teljességének igénye nélkül, hogy kognitív nyelvészeti eszköztárral, közelebbről a fogalmi integráció vagy blending-elmélet (FAUCONNIER 1994, FAUCONNIER–TURNER 2004) fogalmi hálóját használva megmutathatók a meseszöveg kognitív mintázatai, és felártható, hogy miképpen szolgálják ezek a kognitív mintázatok a mese értését.

Dolgozatomban először a fogalmi integráció elméletének alapvonalait, vagyis az elemzésben használt fogalmi hálót, majd a mesét mutatom be.² A szöveg fő részét a mesében érvényesülő kognitív mintázatok leírása és funkciójuknak a meghatározása teszi ki. A tanulmány zárásaként összefoglalom azokat az eredményeket, amelyek tükrében úgy gondolom, hogy a mesék kognitív irányultságú elemzése nemcsak egy esettanulmány tárgya, hanem egy hosszabb távú kutatási program alapját is képezheti.

2. A fogalmi integráció (blending) alapfogalmai

A fogalmak vegyítésének elmélete a jelentésalkotás kognitív folyamatait kívánja megragadni ún. m e n t á l i s t e r e k összjátékaként, fogalmi vegyítés-

¹ Ebben a vonatkozásban fontos és nemzetközileg is jegyzett munkát végez a Szegedi Egyetem Germanisztikai Intézetében működő Kognitív poétikai kutatócsoport (<http://kognitiv.szegedigermanisztika.hu/>). Azonban a mese, illetve a mesélés jelenségét a kutatók eddig csak a képességfejlesztés, valamint a terápiában betöltött funkció felől vizsgálták (IVASKÓ–KOMLÓSSY 2013).

² Fedics Mihály: Az Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek. Közreadta ORTUTAY (1940). A továbbiakban erre gyűjteményes kötetre hivatkozva idézem a mesét.

ként modellálva. Különösen olyan jelenségek kognitív alapjainak a feltérképezhetősége érdekli az elméletet, amelyek a felszínen igencsak triviálisnak tűnnek, de amelyeknek a modellezhetősége meglehetősen bonyolult és amelyek mögött ezért vélhetőleg komplex kognitív folyamatok húzódnak meg.

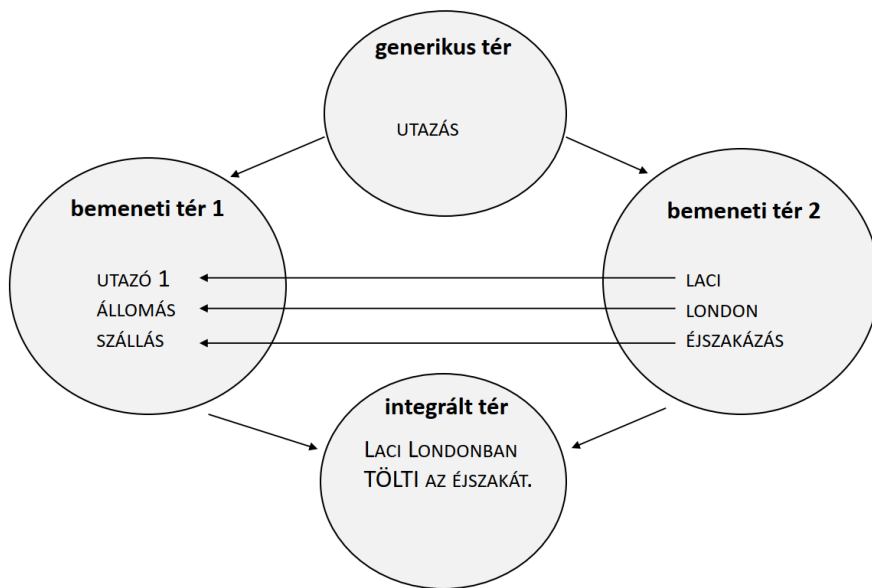
Ezen komplex megértési folyamat általános terminusa a *mentális tér*, amely az aktuális tapasztalási, megértési folyamat során aktivált fogalmi struktúrák feldolgozási helye az elmében. A mentális terekben megjelenő fogalmi struktúrák részlegesen, azaz szituációhoz igazodva aktivált tudáselemek. A mentális terekre a tapasztalatfeldolgozás folyamatában különféle szerep hárulhat. Ezt a funkcionális megkülönböztetést adja vissza a generikus tér, a bemeneti terek, valamint az integrált tér fogalma. A *generikus (mentális) tér* szerepe például az, hogy biztosítsa a tapasztalatfeldolgozás koherenciáját azzal, hogy egy *fogalmi keret (frame)* révén irányítja a tapasztalat feldolgozásának folyamatát és a szituatív releváns jelentés, az integrált jelentés kidolgozását.

A fogalmi keretről azt feltételezzük, hogy a korábbi tapasztalataink alapján idealizációval létrejött tapasztalat-modell, ami, mint ilyen, több, hasonló tapasztalat tudásstruktúráját képes általános szinten megragadni. Szerepe legfőképpen az, hogy a tapasztalatok feldolgozása során olyan általános feldolgozási sémaként működjön, amely segít azonosítani egy tapasztalatot kategoriálisan, valamint közreműködik a tapasztalat mentális feldolgozásában, és lehetővé teszi adekvát következtetések megfogalmazását, továbbá releváns cselekvések létrehozását egy adott szituációban. Ilyen fogalmi keret például az *UTAZÁS*,³ amely különböző elemeket fog össze: *UTAZÓ, KÍSÉRŐ, ÚT, JÁRMŰ, ÁLLOMÁS, CÉL, TEVÉKENYSÉG* stb. Amikor azt a megnyilatkozást halljuk, hogy *Laci Londonban éjszakázik.*, akkor az aktivált keret, például *UTAZÁS* függvényében értelmezzük a mondottakat: *Laci (UTAZÓ), London (ÁLLOMÁS), éjszakázik (TEVÉKENYSÉG)*. Látható, hogy ebben az elméletben a megnyilatkozások és a bennük előforduló kifejezések jelentésének értelmezése is a fogalmi keretekhez kapcsolódik.

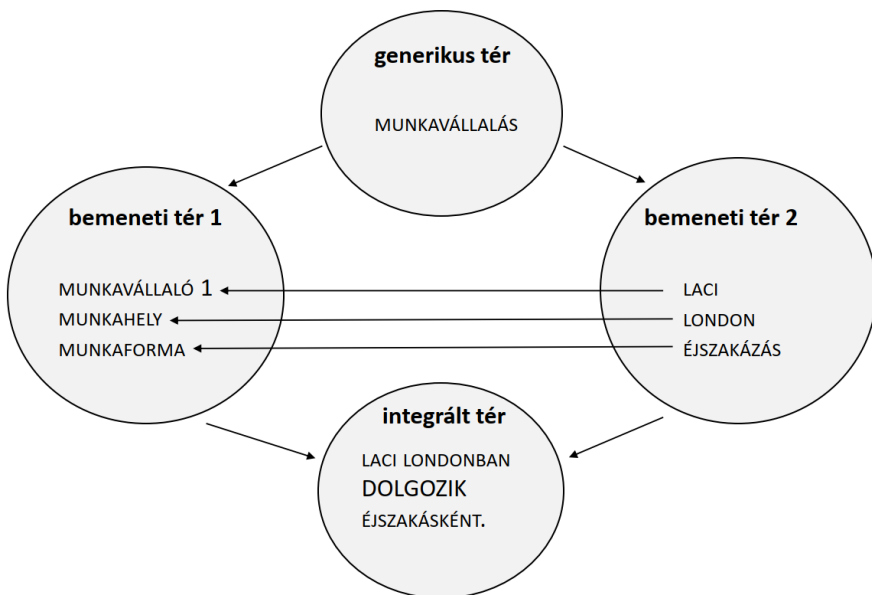
Ugyanakkor az is világos, hogy egy konkrét tapasztalat feldolgozásakor a fogalmi keretnek csak egy része aktiválódik (emelődik ki), és ez töltődik fel a tapasztalattal, létrehozva a konkrét jelentést. A *blending-elmélet* ezt a folyamatot a *fogalmi integráció* terminusával jelöli, a létrejött fogalmi hálózatoknak pedig több típusát is megkülönbözteti, amelyekben azonban közös, hogy a fogalmi integráció művelete a tapasztalat bemeneti terét a fogalmi keret által betöltött generikus térből leszármaztatott, kiemelt elemeket tartalmazó bemeneti térrel kapcsolja össze, és a két bemeneti tér vegyítésével hozza létre azt az integrált teret, ami a konkrét, szituatív releváns jelentést tartalmazza, és ami további megnyilatkozások, illetve cselekvések kiindulópontja lehet. Ha szemléltetni

³ A kognitivisták szakirodalomban bevett notációt követve a mentális struktúrákat (fogalmakat, fogalmi kereteket) kiskapitálissal szedve jelölöm.

akarjuk ezt a hálózatos integrációt, akkor a *Laci Londonban éjszakázik.* megnyilatkozás értelmezését a következőképpen ábrázolhatjuk:

1. ábra. *Laci Londonban éjszakázik.* (UTAZÁS)

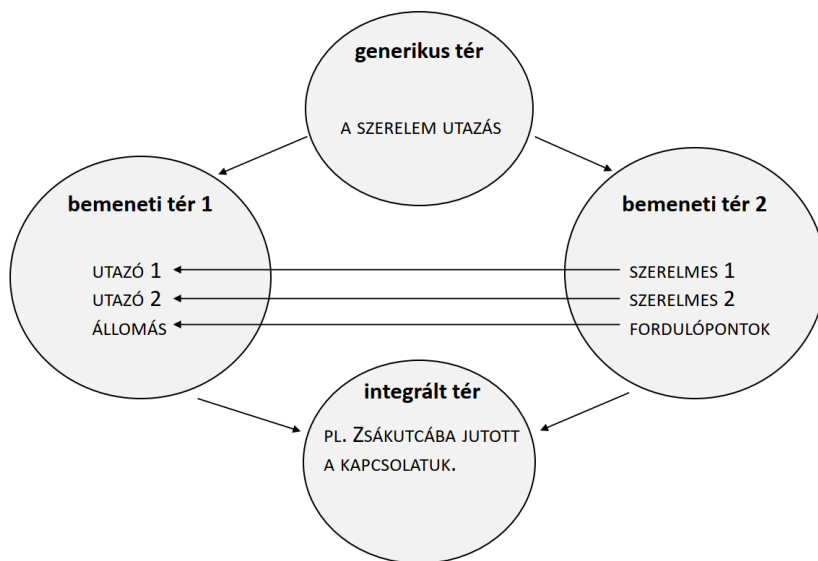

2. ábra. *Laci Londonban éjszakázik.* (MUNKAVÁLLALÁS)

A fogalmi integráció modelljének rugalmasságát mutatja, hogy ugyanazon megnyilatkozás egy másik szituációban (2. ábra) más fogalmi keret révén is értelmezhető, ha tudniillik Laci nem turistaként, hanem munkavállalóként, például ügyeletes orvosként dolgozik a londoni éjszakában.

A fenti példa a **s z i m p l e x f o g a l m i h á l ó z a t o k r a** ad szemléletes példát, vagyis azokra az esetekre, amikor „szinte észre sem vehető, hogy egyszerre több mentális teret és különféle kognitív folyamatokat aktiválunk” (KÖVECSES–BENCZES 2010: 179). A simplex hálózatokban az egyik bemeneti teret egy fogalmi keret részlete (példáinkban az UTAZÁS, illetve a MUNKAVÁLLALÁS), a másik bemeneti teret pedig az aktivált fogalmi keret strukturális részleteinek a betöltésére képes elemek alkotják (*Laci, éjszakázik, Londonban*). Az integrált térben létrejövő jelentésstruktúra a generikus tér struktúráját öröklí meg, és annak egy kidolgozott részletét jeleníti meg, azaz Laci turistaként/munkavállalóként tartózkodik/dolgozik Londonban. Az integrált fogalmi hálózatok további prototipikus formái az egyoldalú hálózatok, a kétoldalú hálózatok, valamint a tükröhálózatok. Mielőtt rátérnék arra, hogy ezek a fogalmi hálózatok miként érhetők tetten az elemzendő mesében, és miként járulnak hozzá a meseszövéshez, röviden kitérek az általános jellegzetességeikre.

Az **e g y o l d a l ú h á l ó z a t o k a t** azért nevezik egyoldalúnak, mivel az integrált tér, ahogyan a simplex hálózatok esetében is, csak a generikus térből kiemelt bemeneti tér struktúráját öröklí meg. Különlegessé az teszi az egyoldalú hálózatokat, hogy a generikus térben megjelenő fogalmi keret tipikusan egy metaforastruktúra lesz. Vegyük szemügyre a következő példát: *Zsákutcába jutott a kapcsolatunk*:

3. ábra. A SZERELEM UTAZÁS

A fogalmi metafora az egyoldalú hálózatban két fogalmi keretet köt össze egymással és integrálja őket egy blendben. Az integráció egyirányú, esetünkben a konkrétabb (UTAZÁS) felől az absztraktabb (SZERELEM) felé mutat, vagyis a két bemeneti tér nem egyenrangú. A metaforikusság pedig a szimplex hálózatoktól különbözteti meg az egyoldalú hálózatokat, a szimplex hálózatok esetében (mint a MUNKAVÁLLALÁS) ugyanis nem jön létre metaforikus olvasat.

A kétoldalú hálózatok olyan mentális fogalmi szerveződések, amelyekben a két bemeneti tér együttesen hozza létre az integrált tér struktúráját. Itt tehát nem érvényesül egyfajta konceptuális hierarchia a két bemeneti tér összekapcsolása során, mint a szimplex és az egyoldalú hálózatok esetében, hanem a két bemeneti struktúra egyenrangú és összeolvasztással, fogalmi fúzióval jön létre az az új jelentés az integrált térben. Ugyanakkor a kétoldalú hálózatok szintén metaforikus olvasatot hoznak létre: „szinte láttam, ahogy *füstölög a füle*” (KÖVECSES–BENCZES 2010: 184). Ez a nyelvi metafora A DÜH FORRÓ FOLYADÉK NYOMÁS ALATT LÉVŐ TARTÁLYBAN fogalmi metafora újszerű kidolgozása, mert a metafora forrástartományának (bemeneti tér 1), azaz az ember fejének (a tartálynak — bemeneti tér 2) egy eleme, egészen pontosan a füle konceptualizálódik és válik füstkieresztő szeleppé az integrált térben.⁴

Végül, az analógiák, párhuzamok létrehozásának eszközei a tükörhálózatok. Ezek esetében azonos fogalmi keret strukturálja mindkét bemeneti teret, vagyis az egyik bemeneti tér sem meghatározó az integrált tér fogalmi struktúrája tekintetében. Ily módon jöhetnek létre a hipotetikus jelentések, amelyek ugyanakkor nagyon informatívak. Gondoljunk az olyan felvetésekre, mint például az 1953-as angol–magyar focimeccs 50. évfordulója kapcsán azon lamentálni, hogy mi lenne, ha a jubileumi mérkőzésen a 2003-as angol válogatottal az 1953-as magyar válogatott csapna össze? (KÖVECSES–BENCZES 2010: 181). Az azonos keretek folytán (FOCIMECCS) teljes a megfeleltethetőség a két bemeneti tér között, ezért az integrált térben, imaginatív, létre is jöhet a találkozó.

3. Fedics Mihály: Az Úr Jézus Krisztus és a parasztgyerek

A fenti vázlatos áttekintés után térjünk rá elemzésük tárgyára, Fedics Mihály meséjére. *Az Úr Jézus Krisztus és a parasztgyerek* címen közreadott mesét ORTUTAY GYULA gyűjtéséből ismerjük (1940). Ő gyűjtötte össze és adta ki Fedics Mihály meséit egy gyűjteményes kötetben, látta el a kötetet egy csaknem százoldalas bevezető tanulmánnyal, amelyben ismerteti Fedics Mihály életútját (1851–

⁴ Általában ez a metafora is egyoldalú struktúráként szokott megvalósulni: *kiengedi a gőzt; majd szétvetette a düh; felforrt az agyvizem.*

1938), bemutatja a mesegyűjtés körülményeit és a nemzetközi meseirodalomban el is helyezi Fedics meséit.⁵

Fedics mesélési technikáját az eleven, közvetlen előadásmód jellemzi: egyes szám első személyű igék, megszólítások (*Na, Péter...*), társalgásszervező elemek (*hát, mán*), indulatszavak (*ej, hát*). Sokszor találkozunk egyenes idézet jellegű párbeszédekkel, monologikus beszédmóddal: a „veres ember” *monológjai*, illetve ismétlésekkel is: *ecceri király, ecceri szakács*. Nagyon jellegzetes a mese a mesében technika: *a szakács meséje, a király meséje*. A mesét számos bibliai utalás szövi át: *a szereplők (Krisztus, Péter), Keresztelő János lefejezésének története a király meséjében*. De nem hiányoznak a tréfás elemek sem: *a 100. étel, ami a borjú piszkából készül*, és a kezdő, illetve záró utalások sem: *Eddig vót a szakács mesélése., Aki evett kását, mongyon ennek társát*.⁶

A mese a történet kibomlása tekintetében három nagyobb epizódra tagolható, melyeket akár fel is címkézhetünk: az utazás, a szolgálat és a lakodalom.⁷ Az elsóban Jézus Krisztus és Szent Péter, egy utazás során megaludván három fivérnél, a továbbutazásuk előtt felveszik szolgának a legkisebb fiút, akivel együtt folytatják az útjukat. Az utazás során Szent Péter estéknént mesét mond, melynek végén Jézus mindig kéri a fiút, hogy mondjon köszönetet a hallott meséért. A fiú azonban nem tudja, mit is mondhatna, Jézus ezért minden este átváltoztatja valamilyen mesebeli állattá (aranyszarvas, arany vaddisznó, arany sajómadár), és elküldi ennek képében, hogy egész éjszaka vándoroljon és tapasztalatokat gyűjtsön. Amikor egy ízben tábortűznél mesélő embereket figyel meg állat képében, rájön, hogyan köszönhetné meg illőképpen a mesélést Szent Péternek. Ezután Jézus Krisztus és Szent Péter elbúcsúznak egy keresztútnál a fiútól, aki fizetségül megkapja a képességet, hogy fején átbucskázva aranyszarvassá, arany vaddisznóvá vagy arany sajómadárrá változzon. A következő nagyobb egységben a fiú egy király lovászához áll be szolgálni, ahol okossága folytán hamar inassá lesz, bebocsátást nyer a palotába, és a király lánya is beleszeret a fiúba. Egy alkalommal a király háborúba megy, de otthon felejtí a győző gyűrűjét, és attól fél, hogy a gyűrű nélkül el fogja veszíteni a háborút. A lovászmester felajánlja, hogy majd ő térül-fordul, s hozza a gyűrűt időben. Azonban nem a lovász, hanem a fiú az, aki a fején átbucskázva állattá változva megjárja hamarjában az utat a palota és a hadszíntér között. A fiú a palotában a gyűrűt keresve a királykisasszonnyal is

⁵ Fedics Mihály meséinek átfogó hermeneutikai és filozófiai értelmezését adja BÁLINT (2018).

⁶ Itt és a továbbiakban a mese lejegyzett szöveget betűhíven idézem ORTUTAY (1940) kötetéből.

⁷ Természetesen az értelmezési perspektíva fényében másképpen is címkézhetjük az epizódokat. BÁLINT PÉTER (2018) például találkozás, gyilkosság, fel- vagy újraélesztés fejezetekre tagolva értelmezi Fedics meséjét, annak vallásos motívumait és azoknak a mesenarratívában betöltött szerepét előtérbe állítva.

találkozik, akinek szerelmes zálogot hagy: az aranyszarvas agancsából egy darabot, az arany vaddisznó egy aransertéjét, és az arany sajómadár egy aranytollát. A gyűrű is időben érkezik, de nem a fiú, hanem a lovász adja át a királynak, aki a gyűrű segítségével békét tud kötni, nem is kell háborúznia. A király a lovászmestert meg kívánja jutalmazni azért, hogy a gyűrű időben megkerült, és ezzel elmúlt a háborús veszély is. Az ígérete szerint a lovászhoz akarja adni a lányát feleségül. A lovász, hogy ki ne tudódjék, hogy nem ő hozta meg a győző gyűrűt, el akarja veszejteni, ezért kútba löki a parasztfiút. Ezután következik a királyi lakodalom, a mese harmadik és egyben záróepizódja, amelyben a parasztfiú viszsztatér, és a menyegzőn leleplezi a királyi lovász mesterkedéseit. A parasztfiút ugyanis a kútból kimentik két tanítója, Jézus Krisztus és Szent Péter, és a lakodalmi jelenetekben, vőfélyi szerepben, alakváltásokkal elkápráztatja az esküvőn összesereglett násznépet, és egyúttal szembesíti a lovászt gonosz tetteivel. A mese zárásaként a lovász elnyeri méltó büntetését, a parasztfiú pedig méltó jutalmát, azaz a királylány kezét.

4. A mese kognitív mintázatai

A mese egyes részei nemcsak fordulatossá cselekménnyel szolgálnak, hanem metaforikus formában tanulságokat is közvetítenek. Az első részben az utazás tanulásként metaforizálódik, a második epizódban metaforikus formák jellemzik az egyes karaktereket, míg a lakodalom jelene a harmadik epizódban egy komplex kép arról, ahogyan a lakodalom a lovász perévé, illetve a parasztfiú tanúságtételévé transzformálódik. A továbbiakban a mese ezen képeit elemzem a fogalmi integráció fentebb bemutatott jelentésalkotó elveivel, és arra a kérdésre igyekszem választ adni, hogy melyek azok a fogalmi struktúrák és mentális folyamatok, amelyek a mese megértésének kognitív előfeltételrendszerét alkotják.

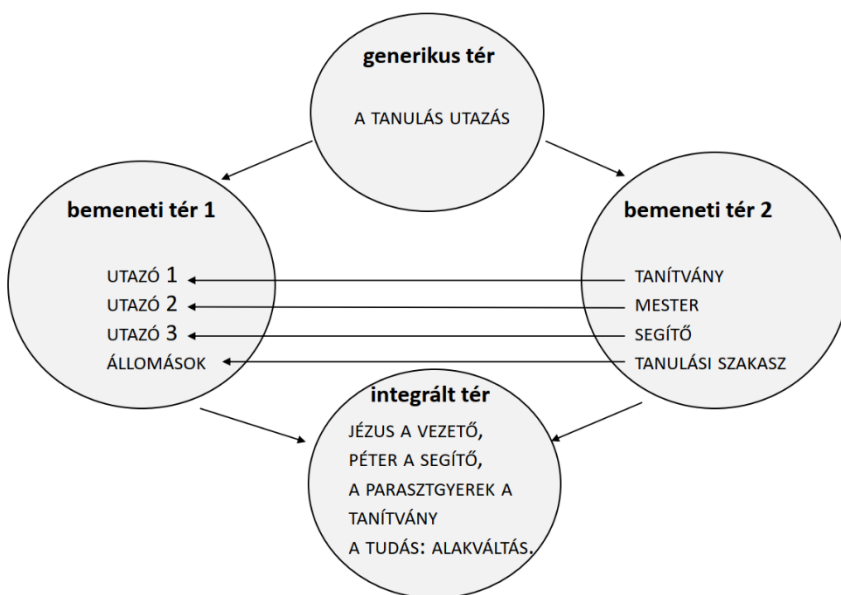
4.1. A TANULÁS UTAZÁS egyoldalú hálózata

A mese első nagyobb egységében, amikor a parasztfiú Jézus Krisztus és Szent Péter szolgálatába szegődik, egy tanulási folyamat veszi kezdetét, amelyben fiú tapasztalatokat gyűjt. Tanítvánná válik, és egy beavatási procedúrán megy keresztül, amelynek eredményeképpen szert tesz az alakváltás, a transzfiguráció képességére. Ily módon az utazás tanulásként aposztrofálódik, melyet a fogalmi integráció elméletében a fentebb ismertetett értelemben egyoldalú fogalmi hálózatként írhatunk le.

Ebben az egyoldalú hálózatban az UTAZÁS fogalmi struktúrája kerül előtérbe, ez válik a másik bemeneti tér (TANULÁS) elemeinek (metaforikus) értelmezési keretévé. Ez azt jelenti, hogy az UTAZÁS fogalmi keret egyes részei kitöltendő értékhelyként (slot) szolgálnak a TANULÁS bemeneti térben azonosított részeket

(pl. TANÍTVÁNY) betöltő értékek számára. Az utazás során az UTAZÓK egyik csoportja, azaz a MESTER (Jézus Krisztus) a SEGÍTŐ (Szent Péter), valamint a parasztfiú, azaz a TANÍTVÁNY alkotják a metaforában értelmeződő elemeket, és válnak így együttesen UTAZÓK-ká. Az UTAZÓ elem az integrált térben — a mesélői szándéknak megfelelően — tovább differenciálódik azzal, hogy JÉZUS (idegen) vezetőként, PÉTER az utazást szervező segítőként jelenik meg, a PARASZTFIÚ pedig mint az élményekre szert tevő utazó teszi teljessé a fogalmi részlet kidolgozását. A TANULÁSI SZAKASZOK az UTAZÁS EGYES ÁLLOMÁSAI-ként jelennek meg, az integrált térben ennek a fogalmi részletnek a kidolgozottsága ugyanakkor csak a TANULÁS MÓDJÁ-nak megnevezését foglalja magába (ALAKVÁLTÁS RÉVÉN ÉLMÉNYSZERZÉS).

A két bemeneti térnek a fogalmi integrációja egyoldalú módon, azaz az egyik bemeneti tér struktúráját fogalmi keretként kiemelve zajlik le: az UTAZÁS struktúrája integratív keretet ad a TANULÁSI FOLYAMAT értelmezéséhez. Egy ilyen absztrakt értelmezési keretnek a mentális használatba vétele azonban csak úgy lehetséges, hogy ha az elmében feltételezzük azt a képességet, amellyel létre tudjuk hozni az UTAZÁS-nak egy olyan generikus modelljét a konkrét utazási tapasztalatok alapján (elvonatkoztatva a konkrét utazási formáktól és szokásoktól), amelyet külön is eltárolunk mentális reprezentáció formájában és amelyet absztrakt fogalmi keretként működtetünk, más típusú tapasztalatok (jelen esetben a TANULÁS) újszerű feldolgozásakor, például a metaforizáció során. (Lásd 4. ábra.)

4. ábra. A TANULÁS UTAZÁS

Az integratív térben konstituálódó jelentés egy következtetéssel modellálható: Ha a TANULÁS UTAZÁS, akkor a MESTER AZ IDEGENVEZETŐ, a MESTER SEGÍTŐJE AZ IDEGENVEZETŐ SEGÍTŐJE, a TANÍTVÁNYOK AZ UTAZÓK, az UTAZÁSI SZAKASZOK A TANULÁSI SZAKASZOK, az UTAZÁS VÉGSŐ CÉLJA pedig a TUDÁS. Fontos rámutatni még az integrált fogalmi struktúra kiépülése szempontjából, hogy Fedics meséjében külön is kiemelődik az UTAZÁS befejezése, vagyis a TANÍTÁS/TANULÁS lezárulta, mivel a kitanítás ténye hangsúlyos elem. A parasztfiú ugyanis elnyeri a transzfiguráció, az alakváltás képességét, és ez a megszerzett tudás a mese témájának kibomlásában igen fontos szerepet játszik.

A mesélő bátran számíthat arra, hogy a mese megértési folyamatában a hallgatóság aktiválja a hallottak értelmezéséhez a TANULÁS UTAZÁS generikus keretet, mivel a mese közönségének közös tudása a biblikus hagyomány, amely pedig egy ÚT megtételét és a TUDÁS megszerzését több helyen és erőteljesen összekapcsolja egymással.⁸

4.2. A PROBLÉMAMEGOLDÁS FŐZÉS egyoldalú hálózata

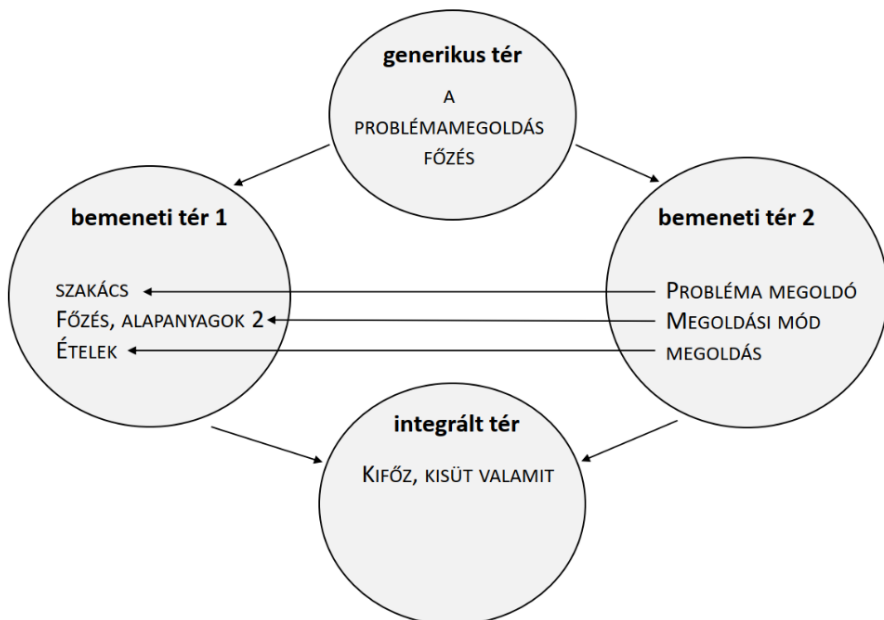
Az UTAZÁS-hoz hasonló egyoldalú metaforikus hálózat révén konceptualizálódik az a jelenet a mesében, amelyben a királyi szakács a háborús veszély elmúlásával szervezendő ünnepség tréfás felvezetéseként elmond egy mesét (a mesében), azt, hogy miképpen járt az egyszeri szakács. akivel azt a fogadást kötötték, hogy készítsen 100 különböző ételt.

Hogyan tudna megbirkózni a feladattal, teszi fel magának a kérdést a szakács, s közben a probléma megoldásának kifőzéséről gondolkodik:

„Ez mán vót! ezen is fő a fejem. Igaz, hogy könyvelem, meg is nézem mán a könyvet. Valahogy tévedésből kéccer ne készíccsek egyget. Mer minden fel van jegyezve. Mennyi is lehet még hátra? [...] Annnyira-mennyire merült, hogy kilencvenkilencedikhen jutott, de mán a századikkal se hogy se t u t t a e l s ü t n i, hogy mi legyen ez.” (ORTUTAY 1940: 149–150, én ritkítottam: Cs. P.)

A fogalmi integráció során a PROBLÉMAMEGOLDÁS FŐZÉS fogalmi metafora struktúra adja ki azt a generikus teret, amelynek révén az egyik bemeneti tér, azaz a KIHÍVÁS fogalom elemei egy másik bemeneti tér, a FŐZÉS struktúrájába rendeződnek bele úgy, hogy az integrált fogalmi jelentésstruktúrában az alapanyagok, valamint az elkészülő étel lesz az, ami megoldásként kiemelődik és lexikalizálódik is. Vegyük észre, hogy a jelenetben a szakács átvitt értelemben is kisüti a megoldást, azaz saját maga metaforájává válik.

⁸ Például JÁNOS evangéliuma (14. fejezet): „Monda néki Jézus: Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam.” (Károli Gáspár fordítása)

5. ábra. A PROBLÉMAMEGOLDÁS FŐZÉS

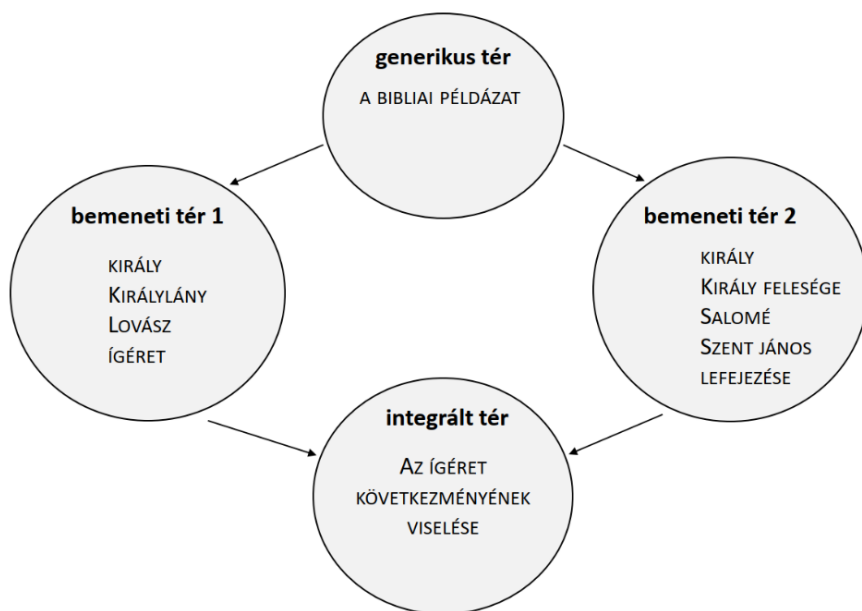
A szakács meséjének megértéséhez szükséges kognitív előfeltétel, hogy a mese hallgatója rendelkezzen a jelentések ilyen egyoldalú integrációjának mintájával, vagyis, hogy egymásra tudja vonatkoztatni a KIHÍVÁS-t a szó szerinti szinten (azaz az ételek sokaságának elkészítését) és mint a megoldás kigondolását, azaz absztrakt problémamegoldási folyamatot. A mesében ezek parodisztikusan vonatkoznak egymásra a metaforikus projekció segítségével, hiszen a szakács valóban kisüt valamit, ami nemcsak egy étel (az utolsó, a100.), de egyúttal a fogadást is eldöntő momentum.

4.3. A király meséjének tükörhálózata

Egy másik jelenet szintén mese a mesében, melyet a király mond el a lányának arról, hogy a király miért nem másíthatja meg a szavát. A király szájába Fedics Keresztelő Szent János és Salomé biblikus példázatát adja, melyben Salomé János fejét kéri cserébe a táncáért. A király (akarata ellenére), de ígéretét megtartva, szavát állva, levágatja János fejét. Ezzel a példával Fedics királya azt érzékelteti a lányának, hogy nem feltétlenül örül annak, ahogyan az ígérete nyomán a lovaszmester el fogja venni feleségül a lányát, de az ígéretet meg kell tartani.⁹

⁹ „Tudod te aztat nagyon jól, nem csak kirájnak, de más rendes embernek csúnya dolog, ha a szavát megcáfojja. De a kirájnak meg sehogyse lehet. Amit a szájam kiereszt, jó vagy nem jó, annak úgy kell lenni.” (ORTUTAY 1940: 153)

A király meséje egy fogalmi tükörhálózat aktiválásával hozza létre a fenti jelentést, tudniillik az ígéret megtartásának példázatát, melynek két bemeneti tere közül az egyik SZENT JÁNOS BIBLIKUS TÖRTÉNETÉNEK KIRÁLYSÁGA, annak elemeiként a király, annak (új) felesége, valamint a feleség lánya, Salomé, Keresztelő Szent János, továbbá a Saloménak tett ígéret, és annak végrehajtása és következményei. A másik bemeneti térben Fedics MESÉJÉNEK KIRÁLYSÁGA jelenik meg, amelyben a király és a király lánya jelennek meg elemekként, továbbá a lovásznak tett ígéret. A jelentés létrehozásában a bibliai példázat jelenik meg fogalmi keretként a generikus térben, de ellentétben az egyoldalú hálózatokkal a generikus tér itt nem transzformálja az egyik bemeneti térben lévő fogalmi struktúra elemeit a másik bemeneti tér fogalmi struktúrájába, hanem (laza) analógiát, párhuzamot von a két bemeneti tér egyes konceptusai között. Az integrált térben egyetlen párhuzam emelődik ki, tudniillik az, hogy a király attól király, hogy szava visszavonhatatlan, a következményei alól még ő maga sem vonhatja ki magát, legyenek ezek még oly végzetesek is a számára vagy szerettei számára.

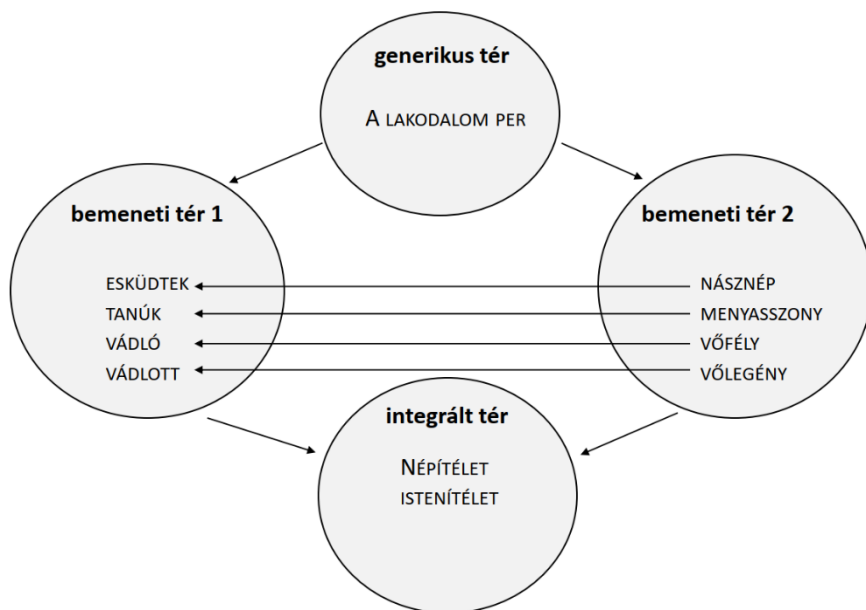

6. ábra. A király példázata

4.4. A LAKODALOM PER egyoldalú hálózata

A mese harmadik epizódjának és egyben az egész mesének a nagyjelenete a lakodalom, amelyet a lovász és a királylány menyegzőjének szánnak (a király ígéretéhez híven), azonban a parasztfiú (miután kimentti őt a kútból Jézus és Szent Péter) visszatér és vádlói főszereplésével (vőfélyi szerepben) a lakodalom átala-

kul népítéletet hozó perré. A LAKODALOM PER, amelyben a lovász mesterkedéséről lerántja a leplet a parasztfiú, bizonyítván, hogy nem a lovász hozta el a „győző gyűrűt” a királynak, így a király ígérete neki szól, vagyis a királylány keze őt illeti meg. A bemeneti terek közül az egyik a PER fogalmi struktúrája, amely egyúttal a generikus tér fogalmi keretét is adja, és amelybe belerendeződnek a másik bemeneti tér, a LAKODALOM elemei: NÁSZNÉP, MENYASSZONY, VŐLEGÉNY, VŐFÉLY. Az integrált térben pedig létrejön az a jelentésstruktúra, amelyben a VŐFÉLY A VÁDLÓ, a VŐLEGÉNY és a MENYASSZONY a TANÚK, a NÁSZNÉP pedig az ESKÜDTEK. Ennek a fogalmi struktúrájának a kiemelt eleme az ÍTÉLET, amely egyszerre ítéli el a lovászt, és adja össze a szerelmeseket.¹⁰

7. ábra. A LAKODALOM PER

5. Összefoglalás

Ebben a vázlatos elemzésben azt kívántam szemléltetni, hogy a fogalmi integráció elmélete hogyan alkalmazható a mesét alkotó jelentésstruktúrák leírásában. Látható, hogy a meseszöveg kognitív mintázatai a hétköznapi nyelvi jelentésalkotásban is szerepet játszó kognitív műveleteken alapulnak. Az is világos, hogy

¹⁰ Vö.: „Hercegek, bárók, királyok! Mit érdemel az az ember, aki ijen egy párt elszakaszt egymástul? Ott lett oszt a nagy ítélet. Kire szállott, mint a lovászmesterre. Avvót hát meghülve. Elmonták az ítéletet El is múlt a lovásznak azonnal az életsorsa. Tovább nem uralkodott felül a földön. Mars! gazember, a föld alá, ha te ezt tetted! Eccer megcsaltad, másszor megölted. Ijenedet tettél.” (ORTUTAY 1940: 158–159)

a fogalmi integráció folyamata egy intencionális jelentésképző aktus, amelynek eredménye az integrált fogalmi jelentés. És ezek a jelentések azok, amelyek a meseszöveg szempontjából narratív funkcióval is bírnak (a megszerzett képesség segít legyűrni az akadályokat és végül a LAKODALOM MINT PER-ben is bizonyítékként jelennek meg a transzfigurált állatok egyes részei, pl. az aranyszarvas agancsa).

Az ábrák természetesen csak részben képesek szemléltetni, hogy mennyire rugalmasan és a szituációhoz igazodva használja az elme a fogalmi integráció processzusát olyan jelentések létrehozására, amelyeket kiemelendőnek tart egy adott helyzetben; és az is világos, hogy ezek az integrált jelentésstruktúrák mentális jelentésstruktúrákként tételeződnek, referenciálisan pedig csak *k ö z v e t e t t m ó d o n*, a bemeneti terekben megjelenő fogalmi struktúrák révén vannak lehorgonyozva a reális vagy fiktív valóságokban.

Összességében tehát mint módszertani eszköz abban lehet segítségünkre a fogalmi integráció, hogy kimutassuk: a szöveg narratívájának alakulásában kiemelt szerepet játszó jelentések mögött milyen kognitív építőelemek és mentális műveletek feltételezhetők. Ily módon a kognitivisták elemzések kiegészíthetik az irodalomtudományi értelmezéseket, ugyanakkor megvannak a maguk korlátjai is. A mesékre is igaz ugyanis, hogy az egyéni alkotói szellem igen erőteljesen rányomja a bélyegét az alkotás folyamatára és az előadás módjára is, melyeket a kognitivisták elemzések nem tudnak megragadni, hiszen az általános kognitív előfeltételekre koncentrálnak, és az értelmezési hagyományok, az alkotó, illetve az előadó egyéni élettörténete kívül esnek a vizsgálódási körén.

Irodalom

- BÁLINT PÉTER 2018. Amikor a mese példázattá válik: Fedics Mihály „Úr Jézus Krisztus és a parasztyerek” című meséjének szöveghermeneutikai vizsgálata. In: BÁLINT PÉTER–BÁLINT ZSUZSA szerk., „*azé küdőtt az Isten ide hozzátok, hogy segíjtek rajtatok*”: példázatok és folklórszövegek hermeneutikája. Hajdúböszörmény, Didakt. 29–66.
- DANCYGIER, BARBARA 2012. *The Language of Stories: a Cognitive Approach*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DOMONKOSI ÁGNES 2017. A kognitív nyelvészet és a mesekutatás: „Nem lett volna más-kép belőle szép mese” Népiesség, műfaj, stílus Arany János Rózsa és Ibolya című munkájában. *Magyar Nyelv* 4: 406–419.
- FAUCONNIER, GILLES 1994. *Mental Spaces*. Cambridge, Cambridge University Press.
- FAUCONNIER, GILLES–TURNER, MARK 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending And The Mind's Hidden Complexities*. New York, Basic Books.
- IVASKÓ LÍVIA–KOMLÓSI BOGLÁRKA 2013. Nézőpontok a mesék képességfejlesztő és terápiás alkalmazhatóságáról Boldizsár Ildikó Meseterápia, Kádár Annamária Mese-

pszichológia és Nagy József Fejlesztés mesékkal című kötetei alapján. *Helikon* 2: 257–263.

KÖVECSE ZOLTÁN–BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ORTUTAY GYULA 1940. *Fedics Mihály mesél*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 1. Budapest, Az Egyetemi Magyarságtudományi Intézet Kiadása. 2. mese 131–159.

**Cognitive patterns in storytelling:
“The Lord Jesus Christ and the peasant child”**

The aim of the following paper is to reveal the cognitive patterns in fables in the form of a case study. After introducing the basic conceptual framework of the theory of Conceptual Blending (the so-called four space model), the paper analyses a fable by Mihály Fedics (a famous storyteller of the 20th century), showing how different cognitive patterns (simplex, mirror, single-scope, double-scope) are at work in the development of the story of the fable. The analysis shows, on the one hand, that the framework of Conceptual Blending can not only describe the cognitive processes underlying everyday linguistic manifestations but can also be productively applied to the analysis of linguistic constructions in works of fiction. On the other hand, the analysis also reveals that the conceptual network of blending theory can be used to capture the textual functions of language constructions.

Keywords: conceptual blending, fables, cognitive linguistics, metaphor

Csatár Péter
ORCID: 0000-0001-5157-2840
Debreceni Egyetem
csatarpeter@unideb.hu